

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ОСНОВОПОЛОЖНИХ ЗАСАД КОНТРРОЗВІДУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

SUBSTANTIATION OF THEORETICAL AND LEGAL FOUNDATIONS OF COUNTERINTELLIGENCE ACTIVITY OF THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE

Пелюх О.С.,

*кандидат юридичних наук,
докторант відділу аспірантури і докторантури
Національної академії Служби безпеки України*

У статті розглянуто сутність і зміст принципів контррозвідувальної діяльності, їх вплив на її основні категорії. Проведено правовий аналіз керівних ідей контррозвідувальної діяльності. Визначено систему принципів контррозвідувальної діяльності, роль і місце класичних принципів права у забезпеченні державної безпеки. Автор акцентує увагу на загальній характеристиці низки спеціальних принципів контррозвідувальної діяльності та їх реалізації в діяльності СБ України.

Ключові слова: контррозвідувальна діяльність, принцип контррозвідувальної діяльності, конспірація, конфіденційність, поєднання гласних і негласних методів і заходів.

В статье рассмотрены сущность и содержание принципов контрразведывательной деятельности, их влияние на ее основные категории. Проведен правовой анализ руководящих идей контрразведывательной деятельности. Определены система принципов контрразведывательной деятельности, роль и место классических принципов права в обеспечении государственной безопасности. Автор акцентирует внимание на общей характеристике ряда специальных принципов контрразведывательной деятельности и их реализации в деятельности СБ Украины.

Ключевые слова: контрразведывательная деятельность, принцип контрразведывательной деятельности, конспирация, конфиденциальность, сочетание гласных и негласных методов и мероприятий.

In the paper the essence and content of the principles of counterintelligence activity are defined, their influence on its main forms is studied. A legal analysis of the guiding principles of counterintelligence activity is conducted. The system of principles of counterintelligence activity is developed. Their role and place in the system of classical principles of law in ensuring state security are defined. Special attention is focused on the general description of special principles of counterintelligence activity and the ways of their implementation into the operation of the Security Service of Ukraine.

Key words: counterintelligence activity, principle of counterintelligence activity, conspiracy, confidentiality, combination of vowel and not a vowel methods and measures.

Постановка проблеми. Сучасна соціально-політична та економічна ситуація в країні вимагає від національної спецслужби оптимізації наявних та пошуку принципово нових підходів до виявлення та запобігання розвідувальній, терористичній та іншій протиправній діяльності спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на шкоду державній безпеці. Ефективність реалізації покладених на СБ України завдань, безпосередньо залежить від визначених для Служби основоположних засад контррозвідувальної діяльності.

Важливість принципів контррозвідувальної діяльності у формуванні теоретичного підґрунтя та практики реалізації державної політики у сфері протидії злочинним посяганням на державну безпеку України та її законні інтереси є беззаперечною та актуальною. Закріплення принципів контррозвідувальної діяльності у нормах чинного законодавства є підтвердженням того, що вони мають важливе значення для регулювання правових відносин, що складаються в сфері забезпечення державної безпеки, а також для практики діяльності контррозвідувальних підрозділів СБ України, забезпечуючи правильне застосування правових норм, прийняття законних та обґрунтованих рішень. Саме тому проблема дослідження сутності та змісту принципів контррозвідувальної діяльності СБ України має як

теоретико-правовий, так і прикладний характер, і потребує відповідного наукового обґрунтування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляду теоретичних, правових та організаційних засад контррозвідувальної діяльності присвячені наукові праці В.Л. Грохольського, В.М. Круглого, В.В. Крутова, О.Р. Лебедева, Ю.О. Найдзон, В.Г. Пилипчука, І.В. Сервецького, І.В. Слюсарчука, М.П. Стрельбицького, К.В. Суркова, В.П. Тихого, Р.А. Халілева, М.О. Шиліна, О.М. Юрченко, В.А. Яценко, О.Н. Яришиша та інших учених. Водночас аналіз досліджень зазначених науковців у сфері теоретико-методологічного забезпечення контррозвідувальної діяльності СБ України засвідчив потребу додаткового вивчення проблемних питань теоретико-правового обґрунтування принципів контррозвідувальної діяльності СБ України та окреслення їх системи. Тому що, існуючі наукові розвідки, присвячені проблемам теорії та практики контррозвідувальної діяльності СБ України, не призвели до одностайності думок щодо визначення, сутності та змісту принципів зазначеної діяльності та визначення їх системи.

Метою статті є дослідження теоретико-правового обґрунтування основоположних засад контррозвідувальної діяльності Служби безпеки України. Згідно визначеної мети в статті необхідно провести правовий аналіз керівних ідей контррозвідувальної

діяльності, розглянути основоположні засади контррозвідувальної діяльності СБ України в системі та окрему увагу приділити низці спеціальних принципів права у забезпеченні державної безпеки та їх реалізації в діяльності СБ України.

Виклад основного матеріалу. Визначення сутності, змісту та системи принципів контррозвідувальної діяльності має значення як для розвитку теорії протидії розвідувально-підривної, терористичній та іншій протиправній діяльності, так і для побудови підходів до ефективного виконання функціональних обов'язків практичними підрозділами Служби безпеки України, виступаючи основою для формування системи гласних та негласних сил та засобів, форм і методів контррозвідувальної діяльності.

Варто згадати, що перші дослідження принципів науки філософії проводились за часів Демокріта, Канта, Спінози, Гегеля, зацікавленість науковців до принципів права з'явилась у другій половині 40-х років ХХ століття і цей процес триває до сьогодні, а активність наукової думки до цієї проблеми продовжує зростати [1, с. 226–227]. Окреслена тенденція спостерігається й у сучасному науковому просторі, де кожна галузь науки й права, не є винятком у цьому випадку й контррозвідувальна діяльність, одним із фундаментальних напрямів досліджень обирає теоретичне забезпечення основоположних засад власного функціонування.

У філософії під принципом розуміється (від латин. *principium* – основа) основа, початок, керівна ідея про найбільш істотні закономірності, що мають основне значення [2, с. 519]. Принципи будь-якої діяльності – це основні керівні положення, сформульовані у вигляді певних правил, на яких вона базується [3, с. 38]. Принципи діяльності органів державної влади визначаються як основоположні вихідні положення, на яких базуються побудова й функціонування цих органів.

Зважаючи на викладене, слід звернути увагу на те, що контррозвідувальна діяльність СБ України, як врегульована нормами чинного законодавства сукупність суспільних відносин, що складаються у сфері забезпечення державної безпеки, має відповідати принципам права. Зміст яких полягає у відправних ідеях буття, які виражають найважливіші закономірності, підвалини даного типу держави і права, є однопорядковими із сутністю права та утворюють його основні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загальнозначимістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови та зміцнення певного суспільного ладу [4, с. 42–46]. На думку А.М. Колодія, зміст принципів права визначається уявленнями суспільства щодо: потреб існування такої діяльності; формулювання її мети та завдань; обґрунтованого використання спеціальних сил, засобів, форм, методів реалізації визначеними суб'єктами мети. Згодом зазначені принципи отримують регламентацію і захист з боку держави у комплексах суб'єктивних прав учасників правовідносин [5, с. 124].

Ю.О. Найдзон, досліджуючи принципи оперативно-розшукової діяльності, розуміє під ними осно-

воположні засади, вироблені оперативно-розшуковою практикою, закріплені нормами законодавчих і інших нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини у галузі оперативно-розшукової діяльності та відображають політичні, економічні, моральні та правові уявлення суспільства щодо сутності, мети, завдань, форм та методів здійснення уповноваженими державними органами оперативно-розшукової діяльності [1, с. 226–230].

Під час становлення контррозвідувальної діяльності органів державної безпеки за радянських часів постало питання формування поняття та системи принципів такої діяльності, які були вироблені за результатами теоретичного та емпіричного узагальнення практичного досвіду, що базувався на ідеології політичного устрою. Як результат, фундаментальними засадами контррозвідувальної діяльності органів державної безпеки радянських часів вважались принципи марксистсько-ленінської ідеології побудови комуністичного суспільства, що на сьогодні не вкладається в розуміння сучасної моралі, засобів та методів забезпечення державної безпеки України.

Зі здобуттям Україною незалежності, прийняттям Конституції України та в подальшому Закону України «Про контррозвідувальну діяльність» набули розвитку теоретичні підходи до формулювання принципів контррозвідувальної діяльності СБ України, під якими розуміють визначальні орієнтири державно-правового характеру, спрямовані на забезпечення державної безпеки України. Принципи цієї діяльності повинні відображати основоположні засади, вироблені практикою діяльності контррозвідувальних підрозділів СБ України, а також повинні бути закріплені в нормативно-правових актах, що регулюють суспільні відносини у галузі контррозвідувальної діяльності, та містять в собі моральні та правові уявлення суспільства стосовно її сутності та змісту. В сьогоденні вони створюють передумови для формування концепції як кожного з положень контррозвідувальної діяльності окремо, так і всієї системи загалом.

Стаття 4 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність» визначає перелік основних принципів контррозвідувальної діяльності: законність, повага і дотримання прав та свобод людини і громадянина, позапартійність, безперервність, конспірація, поєднання гласних та негласних форм і методів діяльності, комплексне використання правових, профілактичних та організаційних заходів, адекватність заходів щодо захисту державної безпеки реальним і потенційним загрозам, взаємодія з органами державної влади України, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, юридичними та фізичними особами, підконтрольність та підзвітність відповідним органам державної влади [6, ст. 4].

СБ України відповідно до ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» є суб'єктом оперативно-розшукової діяльності, в рамках якої має право застосовувати в своїй діяльності систему гласних і негласних пошукових та контррозвідувальних

заходів, тому логічно повинна організувати її на принципах закріплених у ст. 4 зазначеного Закону, зокрема: верховенства права, законності, дотримання прав і свобод людини [7, ст. 4].

Стаття 3 Закону України «Про Службу безпеки України» визначає основні засади, на яких ґрунтується діяльність СБ України, зокрема: законності, поваги до прав і гідності особи, позапартійності та відповідальності перед народом України, поєднання єдиноначальності і колегіальності, гласності і конспірації [8, ст. 3].

Як головний суб'єкт загальнодержавної системи боротьби з терористичною діяльністю СБ України повинна керуватись принципами: законності та неухильного додержання прав і свобод людини і громадянина; комплексного використання з цією метою правових, політичних, соціально-економічних, інформаційно-пропагандистських та інших можливостей; пріоритетності попереджувальних заходів; невідворотності покарання за участь у терористичній діяльності; пріоритетності захисту життя і прав осіб, які наражаються на небезпеку внаслідок терористичної діяльності; поєднання гласних і негласних методів боротьби з тероризмом; нерозголошення відомостей про технічні прийоми і тактику проведення антитерористичних операцій (далі – АТО); єдиноначальності в керівництві силами і засобами, що залучаються для проведення АТО; співробітництва у сфері боротьби з тероризмом з іноземними державами, їх правоохоронними органами і спеціальними службами, а також з міжнародними організаціями, які здійснюють боротьбу з тероризмом; одночасності проведення АТО із відсічю збройної агресії в умовах запровадження воєнного чи надзвичайного стану [9, ст. 3].

Зважаючи на той факт, що контррозвідувальна діяльність здійснюється з метою забезпечення державної безпеки, яка співвідноситься з національною безпекою України як часткове від загального, органи і підрозділи СБ України в своїй діяльності керуються принципами пріоритету договірних (мирних) засобів у розв'язанні конфліктів, своєчасності і адекватності заходів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам, чіткого розмежування повноважень та взаємодії, використання в інтересах України міждержавних систем та механізмів міжнародної колективної безпеки [10, ст. 5].

Більшість закріплених у зазначених законах принципів відносяться до класичних сутнісних принципів правової демократичної держави, зокрема: верховенство права; гарантованість прав, свобод та обов'язків людини і громадянина; законність тощо. Саме зазначені принципи, маючи загальноправовий характер, притаманні всім видам правозастосовної діяльності, є основоположними засадами побудови системи забезпечення державної безпеки України. Водночас усі зазначені законодавчі нормативно-правові акти зазначають, що в них відображені лише основні принципи, зважаючи на те, що цей перелік не є вичерпним, і передбачають в разі необхідності керуватись і іншими основоположними засадами контррозвідувальної діяльності.

Хоча варто зазначити, що кожен із зазначених принципів відіграє самостійну роль, характеризує суспільні відносини, що виникають під час протидії розвідувально-підбивній та іншій протиправній діяльності спецслужб іноземних держав, у цілому, окрему стадію чи окремих аспектів контррозвідувальної діяльності, але між ними існує зв'язок і взаємодія. Цей взаємозв'язок визначається єдністю мети і завдань такої діяльності, дія одного принципу обумовлює дію інших. Кожен із принципів контррозвідувальної діяльності не може існувати окремо від системи, а тільки у взаємодії з ними, зміст окремих принципів розкривається з урахуванням змісту інших.

На нашу думку, система принципів контррозвідувальної діяльності як і інших галузей права, повинна розподілятися на загальні (принцип законності, дотримання прав і свобод людини і громадянина, принцип взаємодії та інші) та спеціальні (поєднання гласних і негласних методів та заходів, конфіденційності, конспірації, наступальності, об'єктивності істини, цілеспрямованості, доцільності тощо). Загальні принципи, іноді їх називають загальноправовими, є основними засадами організації й діяльності органів державної влади, а спеціальні, деякі науковці їх визначають як інституційні або галузеві, характерні тільки для СБ України як спеціально уповноваженого органу державної влади у сфері контррозвідувальної діяльності.

Крім того, доцільно звернути увагу на те, що принципи права мають декілька способів відображення у чинному законодавстві, а саме: безпосереднє формулювання їх у нормах права, так званих нормах-принципах (текстуальне закріплення) і виведення принципів права із змісту нормативно-правових актів (непряме закріплення) [5, с. 123–125]. Водночас низка спеціальних принципів контррозвідувальної діяльності взагалі не має нормативно-правового закріплення.

Крім того, останнім часом у науковій думці та в оперативно-службовій діяльності СБ України все частіше звертається увага на необхідності дослідження морально-етичних принципів, до яких відносять гуманізм, справедливість, сумлінність, об'єктивність і неупередженість тощо.

Ми погоджуємося зі слушною думкою А.М. Колодія, щодо особливої ролі і місця принципів права в створенні принципів моралі. Він доводить, що моральні норми орієнтовані на такі категорії, як добро, честь, совість, гідність, справедливість тощо, а вони виступають критеріями оцінки поведінки людей в усіх сферах їх діяльності [4, с. 42].

Особливої уваги зазначена група основоположних засад у системі принципів контррозвідувальної діяльності набуває в зв'язку з анексією Російською Федерацією Автономної Республіки Крим та подіями на Сході країни, з метою формування у співробітників контррозвідувальних підрозділів СБ України принципів відданості українському народу, зобов'язання діяти в інтересах держави та відстоювати національні інтереси, утверджуючи базові сус-

пільні цінності. Крім того, застосування негласних засобів та методів контррозвідувальної діяльності не зовсім відповідає вимогам загальноприйнятої етики та моралі, наприклад, негласний огляд кореспонденції або контроль за телефонними розмовами в рамках конституційно закріпленого права приватності спілкування, тому проведення контррозвідувальної діяльності слід розглядати як моральний компроміс, на який спецслужба повинна йти для досягнення мети із забезпечення державної безпеки України, але який тим не менше, припускає, що в будь-якому випадку засіб повинен бути адекватним меті.

Дослідженню загальноправових і конституційних принципів приділялась суттєва увага науковців в сфері теорії держави та права, управління, оперативно-розшукової діяльності тощо, що не можна констатувати про спеціальні принципи контррозвідувальної діяльності. У зв'язку з цим вважаємо за необхідне надати окремим з них загальну характеристику.

Зважаючи на викладене, слід зауважити, що до спеціальних принципів контррозвідувальної діяльності необхідно віднести групу організаційних принципів, які конкретно не зазначені у розглянутих вище нормативно-правових актах, а виходять з ефективності організації оперативно-службової діяльності контррозвідувальних підрозділів СБ України. Зокрема, спираючись на зміст низки законодавчих норм щодо структури органів і підрозділів національної спецслужби, підстав і функцій проваджуваної Службою контррозвідувальної діяльності, до організаційних принципів слід віднести: лінійний, тобто своєчасне виявлення та запобігання протиправній діяльності згідно визначеної чинним законодавством компетенції; об'єктовий – відображається під час контррозвідувального забезпечення економічного, інформаційного, науково-технічного потенціалу, оборонно-промислового і транспортного комплексів та їх об'єктів; адміністративно-територіальний, відповідно до адміністративно-територіального устрою України; лінійно-об'єктовий принцип застосовується за необхідності одночасної організації контррозвідувальної діяльності за визначеними лініями протидії загрозам державній безпеці України на конкретних об'єктах.

Принцип поєднання гласних і негласних методів та заходів характерний не тільки для контррозвідувальної, але й для оперативно-розшукової діяльності [11, с. 55]. Він проявляється в тому, що інформація про окремі ознаки проведення розвідувально-підривної діяльності на шкоду державній безпеці України може бути отримана під час проведення негласних контррозвідувальних заходів, а офіційна її перевірка здійснюється за допомогою гласних заходів, наприклад, опитування осіб за їх згодою. Отже, поєднання гласних і негласних заходів у контррозвідувальній діяльності є важливою передумовою гласного використання отриманих негласним шляхом даних.

До спеціальних принципів контррозвідувальної діяльності науковці також відносять і принцип конспірації. Він спрямований, перш за все, на негласне

виявлення та запобігання розвідувально-підривній та іншій протиправній діяльності іноземних спецслужб, шляхом прихованого характеру дій контррозвідувальних підрозділів СБ України із застосуванням таємних форм та методів, сил та засобів такої діяльності.

Тісно пов'язаний із принципом конспірації в контррозвідувальній діяльності є принцип конфіденційності. Організація контррозвідувальної діяльності здійснюється в умовах конспірації форм і методів, до яких вдаються контррозвідувальні підрозділи з метою отримання інформації по виявленню та запобіганню розвідувально-підривної, терористичної та іншої протиправної діяльності спецслужб іноземних держав. Принцип конфіденційності в контррозвідувальній діяльності застосовується щодо осіб, які співробітничать з СБ України на негласній основі, а відносно форм і методів контррозвідувальної діяльності використовується термін конспіративність [11, с. 57–60].

Розвідувальна діяльність також передбачає негласний характер збору інформації спецслужбою іноземної держави на території України. Протидіяти спробам прихованого впливу на суспільно-політичну ситуацію в нашій державі без наступального характеру контррозвідувальної діяльності практично неможливо. Тому підрозділи контррозвідки зобов'язані проводити контррозвідувальні заходи постійно, наступально, проявляти ініціативу у виявленні та запобіганні загрозам державній безпеці України. У зв'язку з цим принцип наступальності набуває важливості у протидії спрямуванням спецслужб іноземних держав.

Принцип об'єктивності в контррозвідувальній діяльності спрямований на встановлення істини щодо фактів проведення розвідувально-підривної та іншої протиправної діяльності, змістом якого є правильне та неупереджене відповідно до дійсності відображення зазначеного факту або події.

Встановлюючи істину, контррозвідувальні підрозділи обирають найбільш доцільні заходи та засоби необхідні для виконання визначених законодавством завдань. Принцип доцільності визначає ступінь співвідношення загроз державній безпеці України із силами та засобами, задіяними в їх виявленні та запобіганні. Під час визначення конкретних контррозвідувальних заходів, підрозділи СБ України визначають доцільність їх застосування в співвідношенні з передбачуваним результатом всебічного, об'єктивного, повного і своєчасного припинення негативного впливу на державну безпеку України зазначених реальних чи потенційних загроз.

Підсумовуючи вищезазначене, слід зауважити, що принципи контррозвідувальної діяльності СБ України повинні: відображати її соціальний та правовий характер; сприяти пізнанню її сутності та змісту; знаходити закріплення та відображення у діючих законодавчих та підзаконних нормативно-правових актах; підкреслювати самостійний та специфічний характер такої діяльності; відображати її місце та співвідношення з іншими видами право-

охоронної діяльності; гарантувати дотримання конституційних прав та свобод людини та громадянина; у сукупності бути основою при виявленні основних напрямів здійснення.

Висновки. Від правильного визначення сутності і змісту основоположних засад контррозвідувальної діяльності залежить вся побудова системи виявлення та запобігання загрозам державній безпеці України, в якій усі принципи взаємопов'язані й взаємообумовлені. Принципи контррозвідувальної діяльності регулюють суспільні відносини з більш високих позицій, ніж принципи права або управління, оскільки врегулювати такі складні відносини держави, суспільства та правоохоронного органу спеціального призначення тільки зазначеними принципами неможливо.

Отже, враховуючи викладене, принципи виявлення та запобігання контррозвідувальними під-

розділами СБ України розвідувально-підривній, терористичній та іншій протиправній діяльності є основоположними засадами правового та організаційного забезпечення зазначеної діяльності. Теоретико-прикладне значення принципів у теорії та практиці діяльності СБ України полягає у тому, що вони займають основоположне місце у системі норм чинного законодавства та одночасно втілюють у собі єдність законодавчих положень та їх практичну реалізацію у діяльності уповноважених оперативних підрозділів СБ України.

Звісно, що перелік розглянутих принципів діяльності контррозвідувальних підрозділів СБ України не є виключним та остаточним і буде потребувати доповнень та коригувань, що має стати запорукою розвитку окремих напрямів подальших наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Найдъон Ю.О. Принципи діяльності уповноважених оперативних підрозділів як фундаментальні засади дотримання законності. *Порівняльно-аналітичне право*. Київ, 2016. № 2. С. 226–230.
2. Філософський енциклопедичний словник : енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди; голов. ред. В.І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
3. Глушков В.О., Білічак О.А., Найдъон Ю.О. Основи оперативно-розшукової діяльності. Київ : Центр навч.-наук. та наук.-практ. вид. Національної академії Служби безпеки України, 2014. 300 с.
4. Колодій А.М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 42–46.
5. Колодій А.М. Принципи права України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
6. Закон України «Про контррозвідувальну діяльність» від 03.04.2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 12. Ст. 89.
7. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 02.06.1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303.
8. Закон України «Про Службу безпеки України» від 25.03.1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 382.
9. Закон України «Про боротьбу з тероризмом» від 20.03.2003 р. // *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 25. Ст. 180.
10. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 351.
11. Найдъон Ю.О., Глушков В.О., Білічак О.А. Основи оперативно-розшукової діяльності: підручник. Київ, НА СБ України, 2014. 299 с.